

РІХАРД УТЦ,

професор, доктор соціологічних наук Ріхард Утц вивчав соціологію, політологію й історію у 80-ті роки ХХ століття в Берліні та в Гейдельберзі. У 1990-х він як соціальний працівник опікувався працевлаштуванням безробітних і профорієнтацією молоді, продовжуючи дослідницьку діяльність. У 1997 році видав монографію (з теми докторської дисертації) “Соціологія інтриги. Таємне суперництво у тріаді, вивчене на прикладі трьох історичних подій”. Зараз Р.Утц працює у Вищій школі Мангейма професором соціології і соціальної роботи, спеціалізується у сфері соціології культури та політики, а також досліджує німецький націонал-соціалізм.

Ідеально-типова конструкція структури відносин в інтризі — таємний двобій у тріаді¹

1. Лексичне і літературно-наукове визначення інтриги

До визначення інтриги будуть залучені німецько-, франко- й англійські лексичні джерела. Етимологія слова “інтрига”: від латинського “intricare” — сплутувати — і “tricae” — каверзи чи ускладнення². З італійської мови (“intrigare” — вплутувати один одного, перешкоджати, гальмувати, заважати, втручатися — і “intrighi” — павутиння брехні й підступництва; “intrighi amorosi” — любовні походеньки — або “intrighi di corte” — палацеві інтриги) інтрига потрапляє в культурну свідомість Нового часу як щось, пов’язане з обманом і підступництвом. Іспанська література ХVІІ століття утвердила інтригу як поетичну форму мистецтва і довела до досконалості, як, наприклад, у комедіях-інтригах Педро Кальдерона де ла Барка (найвідоміша з

¹ *Розділ II книжки Р.Утца “Соціологія інтриги” (переклад з нім. за: *Richard Utz. Soziologie der Intrige. — Berlin: Duncker & Humblot, 1997. — S. 290.*)

² Див.: [Fridrich, 1975: 328].

них — “Дама-невидимка”)¹. Французька література XVIII століття продовжила розвивати інтригу як гру, і, до прикладу, у Бомарше в “Севільському цирюльнику” (1775) інтрига набула свого найвищого втілення.

У німецькому слововжитку в інтриги виявляються такі усталені смислові значення: її мета зводиться до того, що “один діє проти іншого, руйнує його плани, шкодить”²; при цьому засобами є “створені шляхом підступництва і каверз ускладнення в діях та особистісних відносинах”³ або “навмисне таємне заплутування ниток для досягнення певних цілей”⁴.

В англійському слововжитку має місце зсув акценту з мети інтриги на її засоби, які певною мірою вже компрометують будь-яку задуману мету інтриги так, що варто триматися від цього якомога далі. Під інтригою розуміють засоби: “Intrigacy (складність, ускладненість, заплутаність); complexity (ускладненість); complicated contrivance (хитромудрий план / витівка)”⁵ або “tortuous” (уникливий, виверткий, витіюватий) або “underhand or secret influence” (прихований чи таємний вплив), до чого вдаються, щоб досягти “some purpose” (деякої мети). Дієслово “to intrigue” ще більше загострює значення інтриги як засобу. Його значення (там само) “to trick” (обманювати, підводити кого-небудь, спокушати на щось), “deceive” (обманювати, вводити в оману), “cheat” (хитрувати) наголошує облуду і маніпулювання людиною як особливий засіб інтриги⁶.

Індиферентнішим у моральному плані й таким, що радше передбачає цілі та засоби, є відповідний слововжиток у французькій мові. У словнику “Trésor de la Langue Française. Dictionnaire de la Langue du XIX siècle, 1789–1960” я взяв одночасно обидва визначення — розгорнуте і стисле. Інтриган — це той, хто використовує інтригу для досягнення своєї мети⁷; інтрига — це така прихована, своєкорислива дія, спрямована на те, щоб успішно отримати вигоду і тим самим завдати шкоди іншому⁸. Такими є словникові дефініції.

Я звертаюся до двох літературознавчих праць, в яких досліджується феномен інтриги. Ідеться про дві дисертації: одна — Гайнца Кнора (Knorr, 1951), друга — Арнульфа Дитерле (Dieterle, 1980).

На думку Г.Кнора, у досліджуваних ним драмах періоду від епохи Бароко аж до часів “Бурі та натиску” інтриганів об’єднували когнітивні та мо-

---

1 Див.: [Brockhaus, 1922: 199].

2 Див.: [Duden, 1977: 1359; Brockhaus, 1989: 591]: “Інтрига... приховані заміри з боку одного стосовно іншого з метою завдання шкоди”.

3 Див.: [Brockhaus, 1922: 199].

4 Wörterbuch der Deutschen Sprache, 1860: 821.

5 Див.: [The New Shorter Oxford English Dictionary, 1933: 1405].

6 Див.: Ibidem.

7 Людина, яка “схильна затівати численні інтриги” або “яка вдається до інтриг заради свого блага” (див.: [Trésor de la Langue Française, 1983: 492]).

8 “Взаємодія маскується витіюватими хитросплетеннями, щоб забезпечити успіх задуму, одержати ті чи інші переваги і зашкодити (дошколити) кому-небудь” (див.: [Trésor de la Langue Française, 1983: 493]).

ральні якості: раціональність поведінки й аморальність. Інтригани у своїх учинках постійно зорієнтовані на плани, цілераціонально обмірковані проекти. Це “завжди ... складні натури, котрі, виходячи з корисливих егоїстичних задумів, втручаються у справу, чим надають їй вирішального повороту” (Кпогг, 1951). При цьому в драматургії інтригани оперують специфічним “лукавством: двоїстістю зовнішнього вигляду і сутнісних властивостей, що виражається в завуальюванні істинних намірів, щонайменше проти однієї зі сторін” (Кпогг, 1951). Аморальність інтригана впливає з усвідомленої інструменталізації брехні, удаваності, облуди і шахрайства для досягнення своїх цілей. Його мета — завдати шкоди окремим людям шляхом створення точно обміркованих перешкод. Живильним середовищем для цього є слабкість окремих індивідів і несприйнятливність до реальності тих людей, проти яких вибудовується інтрига.

А.Дитерле розрізняє у своїх дослідженнях греко-римської комедії чотири структурні особливості, що, на його думку, мають бути присутніми в кожній комедійній інтризі: 1) певна констеляція персоналій: носій інтриги (інтриган) і жертва інтриги; 2) мета інтриги; 3) демонстративні (інсценовані) побудови як засоби інтриги і 4) взаємодія між інтриганом і жертвою інтриги.

1. Персоналії: інтрига передбачає носія інтриги (інтригана), котрий планує і чинить дію, та відповідний об'єкт (жертву).
2. Мета: інтриган жадає для себе або для своєї сторони від жертви інтриги чогось, чого досі (або тільки) самотужки не міг досягти.
3. Засоби: інтриган намагається домогтися своїх цілей не прямо, а хитрістю, вдаючись або до підтасування, або до удаваних дій.
4. Дія: між інтриганом і жертвою в драмі має відбутися взаємодія, що заторкує сферу інтересів жертви в розрахунку на певну її (жертви) реакцію на інтригу.

На підставі цих словникових і літературознавчих дефініцій інтриги можна отримати такі протосоціологічні, філологічні, наявні у повсякденній свідомості й відтак теж релевантні для конструювання ідеального типу “Інтрига” тлумачення і пов'язати їх із першим визначенням: інтрига — це феномен, у рамках якого інтриган навмисно і приховано — шляхом обману, спотворень, заплутування чи створення фіктивного світу обхідним шляхом одержує вигоду, чим завдає шкоди простодушній жертві інтриги, яка нічого не підозрює¹.

2. Основні положення в конструкції ідеального типу інтриги

Це перше наближення до формулювання визначення має різноманітні імплікації, що можуть стати в пригоді для моїх подальших міркувань. Якщо

---

¹ Порівн.: “Отже, під інтригою розуміють таємне підбурювання сторонніх осіб за посередництва істинної, частково істинної або хибної інформації, що працює на одну зі сторін” [Таца, 1990: 17]; порівн. також: “Інтригою є тактичний напад “із засідки” з метою завдання збитків жертві. Люди, котрі лукаво затівають інтригу, як правило, маскують конфлікти між собою” [Роугтоу, 1986: 11].

обмежитися в інтризі лише інтриганом і жертвою інтриги, то виникають такі запитання: “Чому інтриган досягає своїх цілей опосередковано (не прямо)?” і “Чому він має здійснювати свої вчинки таємно і домагатися своєї вигоди, завдаючи шкоди жертві інтриги, шляхом облудних і нещирих маневрів?” Необхідно, таким чином, перед розглядом інтриги з’ясувати властиві їй засади, такі як опосередкованість, таємність і брехня.

а. Перша імплікація — тріадична структура інтриги

Далі просте запитання: що означає необхідність опосередкування для здійснення інтриги? Інтрига здійснюється опосередковано, оскільки типова позиція інтригана в конкретному соціальному контексті передбачає відсутність достатньої влади¹ для зорганізації отримання своєї вигоди або перешкоджання іншим, і, щоб реалізувати свою волю, він має обрати облудний шлях інтриги з її специфічними засобами. Далі: “опосередкованість” може означати і те, що інтриган через дефіцит власних сил у даному соціальному контексті не може досягти своїх цілей самостійно — тільки обхідним шляхом і з допомогою третьої особи, що компенсує інтригану ресурс, якого йому бракує для одержання блага. Під цією третьою особою, котру інтриган для досягнення своїх цілей мусить контролювати, я маю на увазі виконавця інтриги поряд з інтриганом і жертвою інтриги.

Як першу засаду інтриги я розглядаю її тріадичність. Я окреслюю інтригу через тріаду. Цю тріадичність інтриги утворюють позиції інтригана, жертви інтриги і виконавця інтриги.

б. Друга імплікація — таємниця, секрет і брехня

Позиція третього знову повертає нас до другого аспекту інтриги — до “таємності”, “брехні”, “облуди” як засобів інтриги. Чому інтриган має приховувати свої наміри й цілі і від кого? Існує чимало соціальних ситуацій, коли дехто відкрито отримує для себе вигоду або шкодить комусь. Чи відбувається це внаслідок того, що одні опиняються у виграшному становищі лише за умови, що інші приречені на програш? Цілком природними є ситуації, наприклад на ринку, коли люди конкурують один з одним і прибуток одних також досягається за рахунок збитків інших без жодної інтриги між ними. Отже, необхідна наявність специфічних умов, що спонукатимуть інтриганів таємно сприяти невдачам жертви інтриги і потребуватимуть таких засобів, як брехня, обман, створення ілюзорного світу.

Почну з наведених вище аргументів. Якщо позиція однієї особи в соціальному контексті не дає їй змоги отримувати вигоду від втрат інших унаслідок того, що вона не має у своєму розпорядженні достатніх ресурсів, але усе одно бажає вчинити такі дії, тоді ця особа вдається до нелегітимних засобів і мусить порушувати соціальні засади у даному соціальному контексті. В інтригана з’являється бажання незаконним чином здійснити свої аморальні

---

¹ Кожен шанс наполягти на своєму, попри спротив у рамках наявних соціальних відносин, незалежно від того, на чому уґрунтовані ці шанси, і означає владу.

наміри¹, отримати вигоду за рахунок втрат інших, приховуючи як від жертви інтриги, так і від виконавця інтриги, або подаючи у фальшивому світлі свої істинні наміри, щоб уникнути осуду з боку виконавця інтриги або ж не спровокувати жертву інтриги на відповідні заходи. Це і є функціональний взаємозв'язок у взаємодії за типом інтриги, що передбачає обман і брехню. Якщо інтригану для отримання вигоди від втрат жертви через дефіцит у нього сил (можливостей) потрібне посередництво третьої особи, він мусить створити для цієї третьої особи мотив діяти за задумом інтригана, не виказуючи цієї мотивації. Одне слово, інтриган має подати виконавцеві інтриги конструкцію реальності, яка би змусила його діяти на шкоду жертві інтриги, навіть у тих випадках, коли виконавець інтриги перебуває в дружніх стосунках із жертвою інтриги. Це інший функціональний зв'язок усередині взаємодії за типом інтриги, до якого інтриган, керуючись своїми цілями, додає брехню, обман або сконструйовану відповідно до свого задуму реальність. Він може оперувати істинною і хибною інформацією та перетворювати ту і ту на конструкції реальності, щоби налаштувати виконавця інтриги за своїм задумом проти жертви інтриги. Подальшого обговорення потребують такі питання: частка якого знання — брехливого чи правдивого — переважає в інтризі? Якими є властивості когнітивних структур сконструйованої в інтризі реальності, призначеної для впливу через ілюзію на виконавця інтриги?

Як другий конструкційно-значимий пункт я розглядаю утаювання і спотворене висвітлення подій в інтризі. Я окреслюю інтригу у вигляді тріади, в рамках якої інтриган отримує свої дивіденди від втрат жертви інтриги, приховуючи свої наміри щодо обману і від жертви, і від виконавця інтриги.

с. Третя імплікація — боротьба за володіння цінним ресурсом

Для інтриг необхідна тріада: інтриган воліє приховати свої наміри; жертва інтриги має бути ошукана, а виконавець інтриги виступає інструментом у створенні оманливої конструкції реальності. Якщо інтриган отримує вигоду тільки внаслідок втрат жертви інтриги, то з цього випливає, що є щось загальнозначиме для інтригана і жертви. Для них існує одна цінність чи один об'єкт — те, чим обидва ще не володіють, але бажають цього. Або один із них володіє цим, але не бажає поступатися іншому. Це можна витлумачити як відносини протистояння, конкуренції, боротьби. Інтриган нападає на жертву інтриги з допомогою виконавця інтриги, позаяк намагається щось

---

¹ “Аморальне” або “етично неприйнятне” — це такого штибу намір, котрий, відповідно до категоричного імперативу І.Канта, за умов західної кризи культури може слугувати свого роду мірилом для оцінювання моральності дії. Якщо позбавлений емпіричних і якісних критеріїв [суб'єкт] волі жадає діяти морально, йому належить поводитися так: “...я ніколи не мушу чинити інакше, ніж так, як волів би, щоб чинили зі мною, моя максима має стати загальним законом” [Кант, 1980: 28]. Наміри в інтризі й зорієнтовані на інтригу вчинки аморальні, позаяк найвищою мірою егоїстичні й завжди ставлять особисту вигоду вище за інтереси інших. При цьому інтриган завжди розуміє, що його вигода досяжна суто ціною шкоди для інших.

відібрати у жертви, воліє утвердити своє володіння тим, що належить жертві, або, зрештою, заздрить якомусь благу, наявному в жертви і для нього самого недоступному.

Цілком закономірно як третій конструкційно-значимий елемент в інтригах виникає конфліктність, тож інтриги набувають форми свого роду протиборства або конфлікту.

Наведені вище міркування дають підстави виокремити три головні складові, що їх можна покласти в основу побудови ідеального типу інтриги: тріадичність, приховування правди або брехня і конфліктність. Інтрига передбачає три позиції: інтригана, жертви інтриги та виконавця інтриги. В інтризі інтриган протистоїть жертві інтриги шляхом утаювання й обману, а не безпосередньо. Необхідність вдаватися до посередництва і покладатися на виконавця інтриги, використовувати брехню й утаювання як засоби боротьби виникає за умов дефіциту влади в інтригана, котрий бажає інструментально використовувати для свого блага контекстуальну перевагу в силі, що вирізняє виконавця інтриги порівняно із жертвою інтриги, й усе через те, що і жертва, і інтриган або володіють одним благом, або жадають володіння ним. Я називаю інтригу таємним суперництвом у триаді¹.

3. Соціологія Зімеля та ідеально-типова конструкція інтриги як прихованого протистояння у триаді

<...>

б. Секретність і брехня у триаді інтриги

Тріадична форма інтриги веде нас знову до другого аспекту інтриги — утаювання (обману, брехні) як засобу інтриги². Якщо інтриган змушений

---

¹ Новий термін “моббінг” походить від англійського дієслова “to mob” — *брутально поводитися, зачіпати* та іменника “mob” — *чернь*; це дискусійне соціальне явище, на мій погляд, не має стосунку до інтриги, оскільки тут протиставляються дві сторони: ті, хто зазнає страждань, і ті, хто створює ці страждання: “Поняття “моббінг” віддзеркалює негативні комунікативні дії, спрямовані проти однієї особи (або проти кількох)” і здійснювані часто й упродовж тривалого часу, що і характеризує відносини між знущальником і жертвою [Leumann, 1993: S. 21]. Моббінг — це техніка комунікативної ізоляції та руйнації статусу й ідентичності на підприємствах із великими колективами з диференційованою структурою і функціями. Моббер ставить собі за мету завдання шкоди *Альтер Еро* з міркувань особистої ворожості й налаштованості на знущання (див.: [Leumann, 1993: 35]). Специфічною характеристикою моббінгу є його виснажливий вплив на жертву, що досягається не в результаті приховування моббі-активності, а навпаки, через образливу відвертість чи створення ефекту “винесення на загальний огляд”. Зазіхання на гідність, на особисту недоторканність та ідентичність того, хто зазнає моббінгу, відбувається публічно в усіх на очах, так, щоб унеможливити повагу до нього, залишивши місце лишень для презирства. Моббер ображає гідність того, хто зазнає моббінгу, і нав’язує йому принизливу роль, в якій тому важко не “втратити обличчя”; це обговорення в присутності інших людей, критика з метою провокувати його реакцію для нових зіткнень та остаточного приниження.

² Бригіта Недельман указує на тісний взаємозв’язок між триадою і таємницею: “Таємність зазвичай передбачає [участь] щонайменше трьох осіб. У той момент, коли індивід

приховувати свої наміри та цілі й демонструвати хибні мотиви (хоча можлива безліч соціальних ситуацій, в яких одні відверто домагаються своїх благ чи завдають шкоди іншим без інтриги, як, наприклад, у ринкових відносинах), тоді виходить, що інтриганові внаслідок специфічних умов, що змушують його не гребувати такими засобами, як брехня, обман і конструювання ілюзій, доводиться приховувати вигідність для нього втрат жертви інтриги.

Узагальню наведену вище аргументацію. Коли індивід у контексті певної діяльності відчуває дефіцит сили, що не дає йому змоги одержати блага, відверто зашкоджуючи іншим, але все одно жадає реалізації своїх цілей, тоді він змушений використовувати нелегітимні засоби, порушуючи при цьому соціальний порядок і систему норм у конкретному контексті взаємодії. У таких випадках інтриган намагається реалізувати свої наміри в рамках інтриги, будь-якими засобами приховуючи правду як від жертви інтриги, так і від виконавця, вдаючись до брехні стосовно своїх істинних намірів, щоби внеможливити з боку виконавця інтриги ті чи інші санкції або щоб не спровокувати жертву інтриги на протиборство — це той момент інтриги, де у тріаді концентрується приховування і брехня.

Оскільки в даному соціальному контексті інтриган не може через дефіцит влади отримати вигоду за рахунок втрат жертви інтриги без посередництва третьої особи, то він мусить створити для цієї третьої особи мотив, що спонукатиме того діяти за задумом інтригана, про що цьому третьому не можна ані здогадатися, ані дізнатися.

У своїх соціологічних працях¹ Зіммель загалом подавав знання як один з елементів соціального апіорі кожної взаємодії². Початкове знання акторів один про одного і здобує в процесі інтеракції та по її завершенні полегшує або ускладнює, стабілізує або руйнує соціальну взаємодію³. Таке знання може бути істинним і точним або хибним і помилковим, конвенціональним і здогадним або інтимним і емпіричним⁴. Здобує в безпосередній взаємодії, а не через дедукцію з об'єктивно встановленої істини, знання зводиться знавцем у ранг суб'єктивно цінної істини⁵. Таке знання однієї

ділиться своїм секретом із кимось і при цьому виключає інших із [кола] утаємничених, виникають соціальні відносини. Подібні випадки групи, що складається з трьох осіб, або тріади, перебувають у фокусі аналітичного інтересу Зіммеля” [Nedelmann, 1994: 205f].

¹ Див.: [Simmel, 1992a: 257–304; Simmel, 1992b: 406–419; Simmel, 1993: 108–115].

² “Знання того, з ким маєш справу, взагалі є першою умовою взаємодії з будь-ким; звичайне тією чи іншою мірою різнобічне уявлення в рамках тривалого спілкування або зустрічі в одному суспільному полі відповідно символізує всебічне знання як апіорі будь-якого зв'язку” [Simmel, 1992a: 383].

³ “...Таким чином, кожен знає іншого, з ким він має справу, що, власне, й уможлиблює мобільність та взаємини” [Simmel, 1992a: 383].

⁴ “Скільки помилок і порожніх забобонів можуть корінитися в цих знаннях — це ще питання” [Simmel, 1992a: 383].

⁵ Це відрізняє його від знання із других рук, котре завжди далеке від суб'єктивно цінної істини, здобутої із безпосередньої інтеракції. Ясна річ, існує об'єктивно обґрунто-

людини про іншу не може бути абсолютним і вичерпним; воно завжди обмежене, позаяк Інший може розповісти нам в актуальній взаємодії далеко не все, а лише деякі фрагменти, і так само фрагментарно ми впізнаємо Іншого¹. Що стосується *Ero*, то до самого себе існує майже прямий доступ, але із нескінченного багатоманіття своїх спонтанних форм переживання і зі звернення до “точки зору розуму, цінності, зв’язків зі слухачами” [Simmel, 1992a: 387] неминуче обираються усталені змісти для повідомлень. Тому *Альтер Еро* не тільки не знає всієї правди *Ero*, а й постійно породжує єдиний у своєму роді індивідуальний образ *Ero*, котрий не збігається ані з його образом для третьої особи, ані з *Ero* як таким. Отже, фрагменти знання утворюють вихідний матеріал, з якого взаємодієвці збирають уніфікований індивідуальний образ, або “персональну єдність протилежностей”, котра, зберігаючись у поновлюваних взаємодіях, може коригуватися або підтверджуватися.

Конституювальні когнітивні можливості людського пізнання² для Зімеля є [такими самими] передумовами усіляких відносин, як і його обмеження, наприклад необізнаність або незнання. Однак Зіммель додає до цього ще два аспекти. Перший полягає в тому, що обмеження людського пізнання мають не тільки антропологічно-конститутивну, а й соціальну форму. Другий — у тому, що носії знань можуть із власної волі або зробити доступні їм знання про себе і про інших відкритими, або приховувати їх³. Конститутивна і формальна обмеженість, а також волюнтаристська маніпулятивність задають рамки соціальної взаємодії, в якій можливі знання і незнання одне про одного, повнота чи неповнота знання одне про одного, розголошення і приховування, правдиві і хибні повідомлення⁴.

Зіммель досліджував зв’язок взаємодії та знання. Незнання у плані формальних обмежень передує [знанню] і виявляється в таких формах

ване й у повному смислі цього слова істинне знання, яке не потребує інтерактивного підкріплення. Звісно, це передбачає визнання критерію значимості, згідно з яким судження щодо стану справ оцінюється як істинне чи хибне.

¹ Див.: [Simmel, 1992a: 384].

² Зіммель говорить про універсальні психологічні передумови [Simmel, 1992a: 384], про “форми ..., носієм яких є пізнавальний розум і в які він включає даний факт” [Simmel, 1992a: 384], що вони залишаються “суто індивідуально диференційованими” [Simmel, 1992a: 384]; це не зводиться до “наукового узагальнення чи притаманної зовнішній природі над-суб’єктної сили достовірності, на противагу ментальним процесам” [Simmel, 1992a: 384].

³ Жоден інший об’єкт не здатен стати для нас відкритим чи прихованим так, як здатна людина, оскільки ніщо інше не модифікується через рефлексію у форми самосвідомості [Simmel, 1992a: 386].

⁴ “Одначе, з огляду на випадкові і невдалі [форми] пристосування до умов життя, не може бути сумнівів, що ми зберігаємо багато не лише істинного, а й неістинного знання, і, таким чином, виникає безліч непорозумінь стосовно доцільності наших практичних дій; власне, життя людини змушує її спотворювати свої знання, аж до брехні, що незрідка обертається розчаруванням у її здібностях, у забобонному почутті до Бога в особі людини, аби не втратити своєї сутності і творчого начала. З такої психологічної точки зору, через сумніви узгоджується правда...” [Simmel, 1992a: 385].

взаємодії, як шлюб¹, дружба², знайомство³, цільовий альянс⁴, цільові зв'язки⁵; а в плані волюнтаристського маніпулювання — у таких формах, як довіра⁶, дискредитація⁷, приховування⁸, брехня⁹.

Формальну обмеженість взаємодії Зіммель співвідносить із тим, що: “особистісні знання, різною мірою доступні для інших, утримуються особистістю поза межами взаємодії” [Simmel, 1992a: 392]¹⁰. Подружні стосунки є довірчими і потребують найвищої міри пізнання один одного. Залежно від рівня об'єктивації й диференціації культурного контексту шлюб може від початку ґрунтуватися на “економіко-соціальному” чи “еротичному” ґрунті, і його практичні форми реалізації тією чи тією мірою залежатимуть від кожного із членів подружжя як індивіда. Чим більше об'єктивація культури, тим більш індивідуалізовано можуть вибудовуватися взаємодії у подружжі; чим тісніше пов'язані члени подружжя еротично, тим інтимнішими і різнобічними можуть бути їхні знання один про одного¹¹. Дружба — явище ірраціонального характеру — передбачає і водночас зумовлює більшу міру “душевної довіри” [Simmel, 1992a: 400] та інтимного знання, котрі залежно від культурних особливостей поширюються на більшу чи меншу кількість друзів¹². [Відносини між] знайомими звужують інтерактивні знання до неінтимних, загальних уявлень про те, в чому *Альтер Его* у своїй видимій частині являє себе як член суспільства, легко впізнаваний і зрозумілий іншим, що передує знанням про його внутрішній зміст і форму¹³. На протилежному полюсі форм взаємодії перебувають позаособистісні відносини, що усуспільнюють людей за цільовими й раціональними аспектами і вможливають знання суто з точки зору об'єктивної достовірності” [Simmel, 1992a: 394]. Ані особливі, ані

1 Див.: [Simmel, 1992a: 401ff].

2 Див.: [Simmel, 1992a: 400f].

3 Див.: [Simmel, 1992a: 395].

4 Див.: [Simmel, 1992a: 392].

5 Див.: [Simmel, 1992a: 398].

6 Див.: [Simmel, 1992a: 394].

7 Див.: [Simmel, 1992a: 397].

8 Див.: [Simmel, 1992a: 406ff].

9 Див.: [Simmel, 1992a: 385ff].

10 Зіммель говорить про “суб'єктивну цілісність індивіда” [Simmel, 1992a: 392], про “цілісну(-их) людину(людей) і про індивідуальність(-ті)” [Simmel, 1992a: 393], про цілісну людину, котра може стати доступнішою в разі “тісної близькості” [Simmel, 1992a: 401].

11 Див.: [Simmel, 1992a: 404f].

12 Див.: [Simmel, 1992a: 401].

13 “...Знати про іншого лише те, що він виносить назовні: або в суспільно-репрезентативному розумінні, або таким чином, коли про іншого стає відомо те, що він поверхово про себе повідомляє”; міра поінформованості, аж до визначення “свій у дошку”, ґрунтується не тільки на тому, що міститься “в собі”, “в унутрішньому світі”, а й на тому, що звернене до Іншого і до світу загалом [Simmel, 1992a: 395].

інтимні знання, як у шлюбі та дружбі, ані більш загальні знання про індивідуальні та соціальні боки життя, як, наприклад, у колі знайомих, — зовсім не обов'язкова умова існування такої форми взаємодії, котру індивіди передбачають і використовують для досягнення абстрактних цілей.

Усім цим формам взаємодії з їхніми обмежувальними чинниками відповідають волонтаристським чином створювані форми маніпулювання знанням і незнанням: довіра і тактовність; брехня і приховування.

Довіра — одна із форм поінформованості, їй належить місце між знанням і незнанням; це взаємини, що дають змогу одному індивідові за умови недостатності знань атрибутувати думки, відчуття, ставлення Іншому, від якого він дізнається, що ймовірні дії цього Іншого (*Альтер Еро*) не містять для нього нічого несподіваного і загрозового. Чим сильніше диференційована й об'єктивована культура, тим доступнішим і достовірнішим є знання про *Альтер Еро*, які роблять його вартим довіри інших. На відміну від менш розвинених культур, де довіра передує поінформованості про загальні характеристики особистості, в суспільстві модерну калькулювання і влада соціальних інститутів потребують знання про статус особи в соціальному контексті, перш ніж довіритися їй у тих чи тих аспектах і взаємодіяти з нею.

Довіритель хотів би знати більше про *Альтер Еро*, проте може отримувати лише обмежені знання. Він довіряє *Альтер Еро*, оскільки має намір вступити з ним у взаємодію, але не має можливості базуватися на повнішому знанні. Тактовний, навпаки, ладен знати про *Альтер Еро* лише стільки, скільки той про себе повідомляє, хоча міг би “шляхом розпитування та інших втручань” дізнатися більше [Simmel, 1992a: 397]¹. Тактовність потребує добровільної відмови від інтимного знання про Інших, яка може бути порушена, коли між раніше незнайомими людьми несподівано складаються близькі й тривалі відносини і їм необхідно здобути той мінімум знань, котрий дасть змогу, принаймні частково, довіряти одне одному. На відміну від цього безтактовність являє собою цілеспрямоване порушення чужих таємниць — від шпигунства до суто психологічного спостереження й аналізу².

Якщо довіра і тактовність відображають благонабуті форми контролю знання, в рамках яких *Еро* бажає дізнатися щось про Іншого і [ладне] задовольнитися доступним і наданим йому знанням, то таємниця і брехня є такими формами волонтаристського маніпулювання знаннями, коли *Еро* або тримає в таємниці від *Альтер Еро* знання про себе, або шляхом обману приховується від інших за хибними відомостями.

Зіммель визначає *таємницю* як те, що “приховує дійсність негативними чи позитивними засобами” [Simmel, 1993: 317]³, що поділяє соціальний світ

---

1 “Оскільки ця [таємність] у жодному разі не означає поваги до таємниць іншого, до його безпосереднього прагнення щось приховати, то вона зводиться до того, щоб не допускати одного до знань іншого, котрий не бажає їх розкривати” [Simmel, 1992a: 396].

2 Див.: [Simmel, 1992a: 399].

3 “Таємниця, що приховує за посередництва позитивних або негативних засобів дійсність, — одне із найвизначальніших досягнень людства” [Simmel, 1993: 317].

на очевидний, відомий і прихований, невідомий, допускаючи виявлення лише очевидних фактів попри всі заборони. Таємниця — це соціологічна форма, “цілком нейтральна стосовно ціннісних значень її змісту” [Simmel, 1992a: 273] і при цьому “така, що привносить у життя значний заряд напруженості ... , оскільки багато чого з її змісту в принципі не можна розголошувати” [Simmel, 1993: 317]. Знання у формі *таємниці* — це “техніка, без якої за деяких умов неможливо досягти певних цілей” [Simmel, 1993: 318]. Таємниця подвійним чином може приховувати етично позитивне і негативне знання: у першому випадку не приховуючи своєї конспіративної форми, у другому випадку приховуючи і зміст таємного знання, і сам факт утаювання¹. У першому випадку таємниця має суспільну значимість “в атракціоні формально приховуваних відносин” [Simmel, 1993: 318]. Тут за своїм змістом приховуване має радше суб’єктивну цінність, але об’єктивно неприйнятну форму. В другому випадку ми стикаємося з *брехнею* як формою знання, що заслуговує на подальший розгляд.

Брехня, за Зіммеlem, — це “позитивна і, так би мовити, агресивна техніка” [Simmel, 1992a: 392] відокремлення знань однієї людини від іншої. Від іншої не просто приховують явне чи неявне знання, а ще й навмисно подають хибне знання, аби та інша людина повірила в нього, бо не має достовірних відомостей і не підозрює про це. Брехун при цьому мусить маскувати перед жертвою брехні недостовірні знання про дійсність. Брехня являє собою таке утаювання знань, коли необхідно приховувати як зміст, так і форму. Це передбачає певну когнітивну структуру конструювання такої реальності, як брехня.

Когнітивна структура в побудові брехні базується на певних комбінаціях істинних і хибних елементів знання, що фальсифікуються залежно від реальних цілей брехуна і мають викликати у жертви брехні довіру до неї. Довіра здатна протистояти брехні, якщо матеріал для її (брехні) конструювання взяти з однаково відомої як брехуну, так і жертві брехні загальнодоступної та достовірної бази знань у рамках одного контексту реальності. Брехун не може запропонувати жертві брехні суто фантастичну версію, а змушений давати певну частку перевіреного і правдивого знання про реальність, запобігаючи сумнівам. Жертва брехні має повірити в розповідь брехуна в тій частині, котру не може перевірити в усіх деталях. Перевірити ж можна тим швидше, чим більше деталей із повідомлення брехуна людина здатна встановити (перевірити) на підставі власних знань. Чим більше заплутані й важко перевірювані з боку жертви брехні блоки знань їй пропонуються, а також чим складнішою є конструкція брехні, тим більшою мусить бути частка істинних і верифіковуваних знань, щоб змусити жертву брехні повірити².

¹ Перший випадок Зіммель тематизує доволі чітко (див.: [Simmel, 1993: 318; Simmel, 1992a: 420–429]; другий — розглядає імпліцитно, на прикладі брехні.

² Вигадані уявлення співіснують із достовірними й істинними; вони не поєднуються з явними відхиленнями, бо є достатньо гнучкими і здатними “прослизнути в будь-яку щілину”, щоби не суперечити правильним уявленням [Simmel, 1992b: 414].

Довіра до хибної конструкції реальності зберігається тим довше, чим тісніше переплітаються в ній правдиві й фальшиві елементи і чим менше в ній залишається суперечностей. При цьому брехун “мусить вміти так розставляти й відшліфовувати їх (факти. — *Р.У.*), щоб вони являли собою зовні несуперечливий, але за суттю хибний зміст. Брехун не мусить намагатися відтворювати перед нею (жертвою брехні. — *Р.У.*) абсолютно новий світ — достатньо дотримуватися свого задуманого плану, не порушуючи логічних норм, надійно встановлених, відомих іншим фактів, хоч і сумнівного змісту” [Simmel, 1992b: 414].

Як співвідносяться довіра, тактовність, таємниця і брехня з формами взаємодії? Які форми виникають раніше або передують іншим?

Чим менша і простіша група, чим тісніше й інтимніше усталені в ній відносини, чим більш гомогенними і неформальними вони бувають у відповідних контекстах, тим чіткіше розподіляється знання й тим менше сумнівів з приводу довіри та підстав для проявів тактовності і тим менше можливостей для утаювання та брехні¹. І навпаки, в неупорядкованих, відкритих, позбавлених згуртованості соціальних колах, де більше шансів щось приховати та збрехати, доводиться більше думати і про довіру, і про збереження таємності, оскільки в диференційованому і негомогенному соціальному контексті на перше місце виходить “та властивість існування, поведінки та дії”, котра “часто зумовлює консервування форм таємниці” [Simmel, 1993: 321f]. Разом із тим для цільових груп, форм знайомства, типових взаємодій у рамках диференційованих суспільних макроконтекстів, коли люди об’єднуються на безособистісній основі, характерне цільове або предметне знання. У зв’язку з цим у групових відносинах, зокрема в дружбі та шлюбі, зростає й актуалізується потреба в довірі, тактовності, утаюванні та брехні.

Джерела

Brockhaus Encyclopedie : in 24 Bd. : Bd. 10 : Herr.–Is. 19. Aufl. — Mannheim, 1922. — S. 199.

Duden : Das große Wörterbuch der Deutschen Sprache. Bd. 3 : G–Kol. — Mannheim, 1977. — S. 1359 (*Brockhaus* Encyclopedie : in 24 Bd. Bd. 10 : Herr.–Is. — 19. Aufl. — Mannheim, 1989).

Kant I. Kritik der praktische Vernunft. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Werkausgabe / Kant I. — 5. Aufl. — Frankfurt a.M., 1980. — Bd. 7.

Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Kluge F. — 21 unveränd. Aufl. — Berlin ; New York, 1975.

Leymann H. Mobbing. Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wahren kann / Leymann H. — Hamburg, 1993.

---

¹ “У вузькому і тісно згуртованому колі осіб технічно складніше створювати й підтримувати ефект таємничості, оскільки люди близькі один до одного, і частота їхніх особистих контактів зумовлює взаємну відкритість” [Simmel, 1993: 321]. Див. також: [Simmel, 1992: 410].

Nedelmann B. Strukturprinzipien der soziologischen Denkweise Georg Simmels / B. Nedelmann // Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. — 1994. — № 32. — S. 559–573.

Pourroy G.A. Das Prinzip Intrige. Über die gesellschaftliche Funktion eines Übels / Pourroy G.A. — Zürich, 1986.

Simmel G. Das Geheimnis. Eine sozialpsychologische Skizze // Gesamtausgabe. Bd. 8 : Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908 (II) / Simmel G. ; Hg. von Alessandro Cavalli u. Volkhard Krecht. — Frankfurt a.M., 1993. — S. 317–323.

Simmel G. Gesamtausgabe. Bd. 11 : Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung / Simmel G. ; Hg. von Ottheim Rammstedt. — Frankfurt a.M., 1992a.

Simmel G. Psychologie der Diskretion // Gesamtausgabe. Bd. 8 : Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908 (II) / Simmel G. ; Hg. von Alessandro Cavalli u. Volkhard Krecht. — Frankfurt a.M., 1993. — S. 82–86.

Simmel G. Zur Psychologie und Soziologie der Lüge // Gesamtausgabe. Bd. 5 : Aufsätze und Abhandlungen 1894 bis 1900 / Simmel G. ; Hg. von Heinz-Jürgen Dahme u. David. P. Frisby. — Frankfurt a.M., 1992b.

Thau M. Intrigen: Heimtücke und Verschlangeneheit im Alltag. — Stuttgart ; München ; Landsberg, 1990.

The New Shorter Oxford English Dictionary. On Historical Principles. Vol. 1 : A–M. — Oxford, 1933.

Trésor de la Langue Française. Dictionnaire de la Langue du XIX et XX siècle, 1789–1960. — Paris, 1983.

Wörterbuch der Deutsche Sprache. Bd. 1 : A–K. — Leipzig, 1860.

Переклад з німецької Тетяни Каменської